

המבנה הסוציאלי-הכלכלי של יהדות פולין (1918-1939)

חכמי-הכלכלה שבימינו למודים לראות את המשק של צמח מתוך אספקלריות ארכיוניות ומתוך מנגנון מורכב של חישובים סטטיסטיים. משום כך אף נמצאו בזמן האחרון טוענים כנגד חכמי-כלכלה בני עמים שונים ובני אסכולות שונות, על שאין דעתם נתונה אלא לכחבי ארכיונים ולממוצעות סטטיסטיים, ואינם מטים אוזן לדופק החיים הפועם בעורקיו של המשק. בקיצור, נמצאו טוענים על כך, שבחכמת הכלכלה נשתלט התצלום הדומם במקום התמונה החיה.

חכמי-הכלכלה, שנוקקו למעמדם הכלכלי של הקיבוצים היהודים בארצות הגולה, מצבם היה שונה משל חבריהם, שעסקו בתנאי המשק של קיבוצים אחרים, ראשית כל, חסרים היו את המנגנון הביורוקראטי, המקבץ, באמצעות כל מיני שאלונים ועל-ידי כל מיני מחלקות אדמיניסטרטיוויות, את ה"חומר הגלמי" בשביל בתי-החרושת הנקראים "משרדים לסטאטיסטיקה" או "מוסדות לחקר הקונינקטורות". לחוקרי הכלכלה היהודית לא נשקפה איפוא הסכנה להיות אובדי-דרך בתוך גלים של ניירות, המכוסים שפע מספרים, פחות או יותר בלתי-מדויקים. אך לעומת זאת היו עלולים לחבר מחקרים כלכליים מתוך... הלך-רוח. ומחקרים כתובים מתוך הלך-רוח נוטים, כמובן, להפלה; דיאגנוזה אובייקטיבית רחוקה מהם דרך-כלל. שימוש בחומר הידיעות על הכלכלה היהודית, המצוי במחקרים כלכליים כלליים, כדי שלא להיתפס להלכי-דות, עשוי אף הוא להביא לידי אי-דיוק. הרי ידוע לנו, שכשם שהיו בישראל, לפני מאות בשנים, אנוסים דתיים, כך היו גם בדורנו "אנוסים" כלכליים, דהיינו, יהודים שעיסוקם הכלכלי היה בהסתר. לאניסות הכלכלית היו לכאורה סיכויים לקונספיראציה כמעט מוחלטת במשטר הכלכלי החדש של שותפויות אנונימיות, ארגוני "הולדינגים" ופעולה באמצעות באי-כוח ("שטרומאנים" — אנשים מדומים). נדמה היה, כי העלמת הזכויות לקנין ולרכוש קלה ובטוחה כאחד. אמנם ידוע, שגם מצודות אלו של הכוחות הכלכליים היהודיים נחרבו, וביצוריהן לא עמדו להם, אולם אין מכאן ראיה, כי החקירה הכלכלית עשויה היתה לגלות את הכוחות האלה. נסיבות אלה — עיבודו המדעי המועט של המשק היהודי הגלוי והתגוננותו של המשק היהודי הסמוי בפני כל עיבוד מדעי — היו אופייניות ביחוד למצבם הכלכלי של היהודים במדינת פולין. היו לכך גם סיבות אחרות, נוסף לסיבות הכלכליות שהזכרנו לעיל. אחד הדברים, שהכביד מאד על ההבחנה באלמנט הכלכלי היהודי היתה העובדה, שהרבה מפעלים ואפילו כמה וכמה ענפים שלמים של המשק הפולני היו בידי יהודים בעלי נתינות לא-פולנית. שכן תלוי היה ענין הנתינות, בשנים הראשונות לארגון המדינה הפולנית, לא דוקא בהחלטתו החפשית של האזרח המעונין בדבר, מקום שהותו של התושב, שעה שניתנו זכויות האזרח, וכן גם נסיבות אחרות שניתן-במעלה גרמו, שליהודים בני פולין, שאף עיסוקם הכלכלי היה במדינה זו, היו תעודות נתינות של אחת המדינות השכנות, וביחוד של מדינת אוסטריה. ממילא נמצא, דרך-משל, חלק גדול של תעשית הנפט באזור דרוהוביטש, בוריסלאב או יאסלו לכאורה בידי אוסטרים, בעוד שלמעשה היה חלק ניכר מתעשיה זו בידי יהודי פולין, שבדרך-מקרה היתה להם נתינות אוסטריה. כיוצא בכך אתה מוצא גם בענפי הייצור הזעיר ביותר. והרי שוב דוגמה: אחד מן הענפים הגדולים ביותר של מלאכת-הבית — מלאכת הקליעה של סלי ערבות בעיר רודניק אשר על הנהר סאן — נחשב פרי יומתם של אנשי חוץ-לארץ, ביתר דיוק, פרי יומה צ'כית, ואילו למעשה היתה גם כאן היוזמה והעשייה בידי יהודי פולין, שבגלל נסיבות מקריות היה בידם פאספורט צ'כי.

כדי להכיר את המשק היהודי בפולין לצורותיו השונות, למן צורות-הייצור הפרימיטיביות ביותר שבעיירה ואפילו בכפר ועד לצורות הקאפיטאליסטיות החדשות ביותר, היה אפוא מן הצורך להתגבר על קשיים פורמאליים, העלמה מכוונת, ומחסור גדול לפי ערך של נתונים סטטיסטיים.

אף יתכן, שהיתה עוד נסיבה אחת לעובדה, שהמשק היהודי בפולין לא נתחוויר כל הצורך, לחכמי-הכלכלה היהודים לא

היו התנאים הדרושים לעבודה מדעית בתחום הבעיות הכלכליות של בני עמם כשהן לעצמן. אין רצוני לומר, כי העדרם של התנאים הללו מקומו היה דוקא מחוצה להם, יתכן שהעדר זה היה בהם עצמם. בבעיות הכלכלה היהודית בפולין התעסקו מדינאים מפלגתיים ופובליציסטים מדיניים. המדינאים המפלגתיים מוכרחים היו לדון בבעיות כלכליות מנקודת-ראות מעמדית וקוניונקטוראלית, מוכרחים היו — אם להשתמש בהגדרה שהבאנו קודם לכן — לחבר חיבורים כלכליים מתוך... הלך-רוח. הפובליציסטים המדיניים לא נזקקו אלא לקטעי בעיות שבתחום הכלכלה היהודית. יום-יום היה קולמוסם מעלה מעשה שהיה מיצר אותה שעה ליהודים, מעשה ברשיון-יבוא, או מעשה בזכיון איזה-שהוא על סחורה של תצרוכת, שהיה שאלת-קיום לשכבה מסוימת. אך מעטים ניסו לחקור בעיה עד תומה, לשוות לנגד עיניהם את מפת המשק היהודי לענפיו, ולעמוד על זיקתו לתמורות במבנה הסוציאלי-הכלכלי בארץ גופא ומחוצה לה. אך מעטים היו נותנים דעתם על דברים כגון אלה. מי הכיר את המשק היהודי בפולין? היתה קבוצת אנשים, שלא נחשבו אולי בני-סמך, אף אינם ראויים אולי, לפי מושגים מסוימים, להקרא "חכמי-כלכלה", והנה דוקא אנשים אלה עינם היתה פקוחה לראות את הדינאמיקה של המשק היהודי בפולין. אנשים אלה ראו את היהודים העובדים בגלוי במלאכת-הבית העיריתית והעובדים בסמוי בקונצרנים הגדולים לייצור או למסחר סיווגי. קבוצה זו של משקיפים כלכליים, חכמי-כלכלה במרכאות, שלא נחשבו בעלי סמכות מדעית — הלא הם הסוכנים המסחריים הנודדים, ה"ריינג'ר" (הנוסעים) בפי הבריות, שהיו עושים רוב זמנם בקרונות המחלקה השלישית של הרכבת. הללו, שעינם היתה בכל, בשל משלח-ידם, ראו וידעו יותר מאחרים. הם שהיו הרפורטרים היחידים של חיי-הכלכלה היהודיים בפולין, אם-כי מעולם לא היתה להם האפשרות לפרסם את הרפורטאזיה שלהם...

מליבראליזם לאינטרנציונליזם

הסוכנים המסחריים היהודים והרוכלים המחזרים על הבתים הקדימו להבחין, בשכבות הציבוריות אשר בתוכן מילאו את תפקידיהם הכלכליים, — רצון גובר והולך בהתמדה ובעקיבות, שאותם התפקידים יעברו מידם לידי אנשים אחרים. בשעה שמדינאים מפלגתיים ופובליציסטים פוליטיים החלו להשתמש בדיבור ובכתב במונח "אֶבְטָאָרְקִיָה" כלכלית, כשקצתם ראו באבטארקיה תופעה שכולה בתחום מחזור-הסחורות בלבד, הבינו רוכלים פשוטים ו"נוסעים" אלמונים, כי האבטארקיה עלולה לחול לא רק על סחורות, אלא גם על אנשים. הללו הבינו, כי צורות-משק חדשות מולידות צורות חדשות של חיי ציבור וחוקים מדיניים חדשים.

באירופה כולה, וביחוד במדינות שנתחדשו לאחר שלום ורסאל, הגיעה שעת הירידה ל"יזמה הפרטית". מדינאים מפלגתיים ופובליציסטים כלכליים, שקבלה היתה בידם, כי מקור כל העושר צפון במאמץ האינדיווידואלי, האמינו, שמחובתם להגן על מלוא הזכויות לפעולה אינדיווידואלית. מאחר שעליית מעמדם החמרי של היהודים חלה במאה התשע-עשרה, כלומר באותה תקופה, אשר בה נצטמצמה התערבות המדינה בחיי הכלכלה, והערכת הזכויות האינדיווידואליות הגיעה לשיאה, האמינו המדינאים והפובליציסטים היהודים, כי יסוד כל היסודות של השאיפות האזרחיות של היהודים — היא המלחמה למלוא זכויותיו של הפרט, לתנאים הנוחים ביותר בשביל היזמה הפרטית, בקיצור — לליבראליזם כלכלי-מדיני. לשכבות העירוניות האמידות, היהודיות כלא-יהודיות, רצויה היתה, כמובן, שיטת הליבראליזם הכלכלי-המדיני, שהניחה להן להוסיף ולשפר את מעמדן. אולם בארצות, שבהן נמנה רק אחוז מבוטל מבין האוכלוסיה היהודית עם השכבות הללו, וביחוד בארץ כמו פולין שלאחר שנת 1918, היתה הגנת הליבראליזם — הגנה על האינטרסים של החזק במובן הכלכלי, ולא על החלש. למן סוף המלחמה בשנת 1918, היתה נטיה ברורה, בין בעלי ההון הבאנקאי והתעשיתי-המסחרי, לקיים את שיטת הליבראליזם הכלכלי ותוך כדי כך לכבול, בעזרת הסכמים פרטיים, את השוק, בתחומי ההיצע והביקוש של סחורות וידי-עבודה. יבוא ויצוא, יציאת מהגרים וקליטתם, מלבד זאת, החולש על היזמה הקאפיטאליסטית לא היה אותה שעה בעל-ההון הפרטי. אלא הביורוקרטיה של התברות הגדולות, שמגמתה הגלויה היא הגבלת הזכויות הקאפיטאליסטיות של הלוקחים חלק במפעל. המפעלים מתחברים לקארטלים, הקובעים את תחומי השיווק ורמת המחירים. הפועלים מתארגנים באגודות מקצועיות, הקובעות את תחומי העבודה ורמת השכר. התחיקה, שנונה תחילה ברוח הליבראליזם הכלכלי, מסתגלת ומוסרת, מבלי שהדבר יראה

לעין, שלטון גדל והולך לידי בעלי ההון הפרטי. המדינה חוששת מפני גידול שלטונם של בעלי ההון הפרטי ומתחילה להתערב. המדינה רוצה להסדיר את רמת המחירים, משום שהיחסים הליבראליים-הכלכליים, שהיו מיוסדים בתחילה על עקרונות ההתחרות החפשית, הם עצמם הניחו לבעלי ההון והמשק הפרטי לשים לאל את תוצאות ההתחרות החפשית. מאחר שהמדינה רוצה להתערב בענין המחירים, הרי היא נאלצת להתערב גם בענין שיעור הסחורות המיועדות למכירה, כלומר בתחום הייצור, ומאחר שהיא רוצה להתערב בתחום הייצור, הרי היא נאלצת שוב להתערב גם בשוק העבודה וממילא גם ליטול על עצמה את האחריות לרמת שכר-העבודה. שיטת הליבראליזם הכלכלי במרום התפתחותה מובילה אפוא לאינטרנציוניזם, כלומר להגבלה מופלגת של החופש הכלכלי על-ידי המדינה, תופעה זו מובנת למדי, כי שום מצב כלכלי אינו סטאטי, אלא מפנה דרך-קבע את מקומו למצבים אחרים, מצבם של היהודים, שהיו פעילים במובן הכלכלי בתוך קיבוצים שעברו משלב הליבראליזם לשלב האינטרנציוניזם, הלך והחמיר אפוא בהתאם לשיעור גודלו של אחוז היהודים הנמנים עם השכבות המרוששות מבחינה חמרית והבלתי-מסוגלות מבחינה מקצועית להשתתף בענפי הייצור, המוקמים והמנוהלים בידי האינטרנציוניזם הציבורי, מצבם הכלכלי של היהודים בפולין, ביחוד לאחר עלייתה של שיטת ההתערבות המדינית, משנת 1930 בערך (כלומר מימי המשבר הכלכלי העולמי), עשוי לשמש דוגמה אלמנטארית לתוצאות הרוח-פורענות מאי-הכשרת האוכלוסיה לצורות המשתנות והולכות של הכלכלה החברתית. יהודי פולין סבלו סבל רב עד למאוד בתקופה שבה עבר המשק הפולני מצורת המשטר הליבראלי לצורת המשטר של האינטרנציוניזם.

מדינאים ופובליציסטים, ולעתים קרובות גם חכמי-כלכלה, ולא רק יהודים, נתנו דעתם בעיקר על אותם ענפי המשק, אשר בהם שללה התערבות המדינה מן היוזמה הפרטית את התנאים לעבודה ולהכנסה, בשל עמדות כאלה, שהופקעו מרשותו של היוזם הפרטי, לעתים קרובות ללא כל צורך למדינה ואף לרעתה, באו בריב ממושך, ועליהן נסבה המלחמה לזכויות מדיניות. בקשר לתוצאות שליליות מרובות של התערבות המדינה בחיי הכלכלה נתחוללו מאבקים עקרוניים על זכויות האזרח ביחס לזכויות המדינה, על זכויות היהודי ביחס לזכויותיה של החברה הכללית. לעומת זאת לא הושם לב כל הצורך לתחומים החדשים של הכנסה ציבורית, שנוצרו על-ידי שיטת ההתערבות המדינית. תחום הקואופראציה הוא אולי אחד התחומים הכלכליים המעטים, ואולי אף היחיד, אשר בו הפיקה גם האוכלוסיה היהודית המרוששת תועלת מסוימת מן האפשרויות הכלכליות, שנוצרו בידי האינטרנציוניזם המדינתי לכל האוכלוסים.

והיקפה של התערבות המדינה היה גדול ורחב עד מאוד. על-ידי ההזמנות לצרכי המשק הציבורי בלבד, מתקציב המדינה ומתקציביהם של המוסדות המוניציפאליים, היתה בידי המדינה שליטה על מספר ניכר למדי של ענפי ייצור ומסחר (שליש של הייצור הארצי), באמצעות באנקים ממשלתיים ואפילו באנקים פרטיים, שהיה להם רידיסקונטו ב"באנק הפולני" בלבד, קבעה התערבות המדינה את שיעור האשראי לכל מפעל ומפעל. על-ידי מדיניות של חווים מסחריים ועל-ידי החלטות של המיניסטריון ושל הלשכות למסחר ותעשייה, הכריעה התערבות המדינה על זכות היבוא והיצוא של המפעלים השונים, ממדיה של התערבות המדינה היו מתחזורים למדינאים המפלגתיים ולפובליציסטים הכלכליים — לא רק ליהודים — על-פי רוב רק לאחר הופעתן של עובדות מסוימות, בעיקר — עובדות שליליות. בדרך-כלל היה אחד מארגוני הסוחרים הקמעונאים שבערי-השדה פונה באיחור ניכר — לאחר שכבר נתגלו העובדות השליליות — אל המדינאי המפלגתי בבקשת עזרה. המדינאי המפלגתי היה מנסה ליישב ענינים כלכליים בדרך של השתדלות במחלקות הממשלתיות המתאימות, או על-ידי הצגתם העקרונית על במת הפארלאמנט או בעתונות. תוצאות ההשתדלויות במחלקות הממשלה היו בהכרח ארעיות, שכן לא יכלו מסיבות מובנות, לשנות את הקו הכללי של המדיניות הכלכלית. מנקודת-הראות של צרכי הכלל, לא היה אפוא להשתדלויות הללו ערך ממשי. ואילו ההצגה "העקרונית" של הבעיה הוכיחה, כרגיל, שהמדינאים והפובליציסטים לא הביעו את עמדתו האחידה של כל הציבור המיוצג על ידם, כי בה בשעה שארגוני הסוחרים הקמעונאים התאוננו על הלשכות למסחר ותעשייה, על שלא הקציבו להם מכסות ליבוא של סחורות, או בה בשעה שארגונים אלה הוכיחו, כי הקארטלים התעשייתיים בארץ מנהלים מדיניות של נישול ביחס למסחר הזעיר — הביעו ארגוני הסיטונאים דברי הערכה לדרך פעולתן של הלשכות למסחר ותעשייה ולמדיניותם של הקארטלים התעשייתיים. בכל ענין כלכלי הועמדו אפוא המדינאים והפובליציסטים היהודים בפני הבעיה: האם עליהם לייצג מקצת האינטרסים של המשק היהודי בפולין, ואם כן, איזה מהם, או עליהם לייצג את

כלל האינטרסים הללו. לכן היו המדינאים והפובליציסטים נאלצים, מסיבות מובנות, לבור להם, בכל ענין וענין, עמדה זהירה כלפי חוץ וכלפי פנים, וזהירה עד כדי כך, שקשה היה להם לבוא לכלל החלטה תכניתית. ויתכן, כי אין זו גוזמה, שהאנשים המעטים שהיתה להם אוריינטאציה כלכלית ושגלוי היה לנגד עיניהם האופק הנרחב של הענינים הגדולים והקטנים גם יחד, הבעיות הכלכליות הכלליות והיהודיות המיוחדות, ואף חילוקי-האינטרסים בין היהודים לבין עצמם — היו דוקא אותם ה"רייזנדר"ים היהודים, משקיפי הדינאמיקה של ההתקדמות והנסיגה במשק היהודי בפולין, בנתיני בזה מצין יתרון, בהערכת המצב הכלכלי של יהודי פולין, לא לאנשי-מדע ובעלי-תיאוריה, אלא לצופים של קטנות יום-יום, כגון ה"נוסעים" הללו — אני רוצה לומר בכך, כי להערכת המצב היה צורך לטפל אף בפרודות הזעירות ביותר של החיים היום-יומיים, היה צורך לנוע על פני ערי-השדה, היה צורך בזוית-ראות ונושא-הסתכלות מתחלפים כל-עת-תמיד. שהרי הדברים אמורים בבעיה סוציאלית, שלהערכתה לא היה בסיס מספרי מדויק, אף שכיחים היו סילופים סטאטיסטיים מכוונים. קשה היה להעריך ולסכם באיזו-שהיא הגדרה רבבות מלחמות כלכליות זעירות לפרנסה ולקיום, בפרט שמלחמות אלו היו נטושות בתוך מערבולת זרמים מתנגשים של צורות-כלכלה חדשות. היה צורך להיטיב לראות במקומות שונים באותה הארץ אותו יהודי עצמו, בעיסוקו באותו מקצוע עצמו. כל נסיון להעריך את המצב מגובה כל-שהוא הטעה, וביחוד מטעים היו המספרים, וביחוד עשויות היו להטעות טבלאות הסטאטיסטיקה הרשמית והשלמותיהן בסטאטיסטיקות פרטיות.

על מספר היהודים

הסטאטיסטיקה הרשמית עשויה היתה לעורר ספקות כבר בעצם הערכת מספרם של היהודים ומגמות התפתחותם בפולין המחודשת. מספר היהודים בשלושת תחומי-הכיבוש (רוסיה, גרמניה, אוסטריה) עלה בסוף המאה התשע-עשרה (1897), לפי הסטאטיסטיקות של אותן הארצות, 2.952.458 נפש. במקד הראשון של האוכלוסים שנעשה במדינת פולין (בשנת 1921) נמנו 2.845.364 יהודים. זאת אומרת, שמספר היהודים בפולין המשוחררת היה קטן ביותר משלושה וחצי אחוזים ממספרם של היהודים באותם השטחים עצמם עשרים וארבע שנים קודם לכן. במקד השני (משנת 1931) נקבע מספר היהודים — 3.200.000, לעומת הריבוי הכללי של האוכלוסיה בפולין, שעלה באותו עשור לתשעה אחוזים, היה אפוא ריבוי האוכלוסיה היהודית קטן מן הממוצע הכללי. בדרך-כלל היו סבורים, אמנם פולנים יותר מאשר יהודים, כי השתתפות היהודים במשק הפולני נוטה לגדול. הערכה זו, שהיתה רווחת בעיקר בעתונות המפלגתית ממחנה הימין, הסתמכה על התרכזותם של האוכלוסים היהודים במרכזים עירוניים גדולים. אין ספק, שמעקב היסודות האינטליגנטיים והעשירים מערי-השדה לערים הגדולות בא מחמת התמורות שחלו במבנה הסוציאלי-כלכלי של הארץ בכללה, וכן מחמת התגברות המגמות האנטי-יהודיות, שהיו חזקות במיוחד בערי-השדה.

אולם בערים הלכה ובאה פרוליטאריזאציה של המקצועות החפשיים, של המסחר והמלאכה. חלק גדול והולך מכלל האוכלוסיה היהודית, אחוז גדול והולך של אותה האוכלוסיה היו תושבי הערים הבינוניות והגדולות. אך לעומת גידולן הכללי של אותן הערים הלך ונתמעט אחוז היהודים באוכלוסיה העירונית. לכשנשווה את שני המפקדים שנעשו בפולין העצמאית, בשנות 1921 ו-1931, אנו רואים עלייה של האוכלוסיה היהודית בערים במספרים מוחלטים, ואילו ירידה של שיעורם האחוזי לעומת האוכלוסיה הפולנית.

האוכלוסיה היהודית של הערים הגדולות בפולין (1921—1931)

(במספרים מעוגלים)

1931			1921		
%	המספר הכללי	ב ע י ר	%	המספר הכללי	
30.1	352.700	וארשא	33.1	310.300	
33.5	202.500	לודז'	34.5	156.200	
31.9	99.600	לבוב	35.0	76.800	
25.8	56.500	קראקא	24.6	45.200	
28.2	55.000	וילנא	36.1	46.600	
43.0	39.100	ביאליסטוק	51.6	39.600	
34.7	38.900	לובלין	39.5	37.300	
21.9	25.600	טשנסטוכוב	28.2	22.600	
32.3	25.200	ראדום	39.7	24.400	
41.4	24.800	סטאניסלאב	56.2	15.900	
56.0	22.700	רובנה	71.2	21.700	
45.4	21.600	בגדין	62.1	17.300	
44.3	21.500	בריסק	52.9	15.600	
42.6	21.200	הורודנא	53.9	18.700	
19.1	20.800	סוסנוביץ	15.8	13.600	
63.4	20.200	פינסק	74.6	17.500	
35.0	19.300	קאליש	34.9	15.600	
43.0	19.300	טארנא	44.2	15.600	
31.0	18.100	קילץ	37.6	15.500	
48.9	17.300	לוצק	70.2	14.900	
34.0	17.300	פרמסלא	38.3	18.400	
0.8	2.000	פוזנא	1.2	2.100	
4.5	5.700	קאטוביץ			
2.8	2.800	כוזוב			
19.8	4.400	ביילסקו	20.1	4.000	
1.5	1.700	בידגוש	0.9	745	

מעקב זה של האלמנט היהודי מן העיירות לערים לא היה אלא המשכו של תהליך, שהחל כבר בשנים האחרונות של המאה הקודמת. דוגמה לכך העובדה, שבשנת 1880 היו עדיין היהודים בכפרים שבגאליציה 4 אחוזים מכלל האוכלוסיה, ואילו לפי המפקד הראשון שנעשה בפולין העצמאית רק 2.8 אחוזים. הרושם האופטי של ריבוי האלמנט היהודי לא התאים אפוא למציאות, ולמעשה חלה ירידה במספר היהודים בתחומי פולין. במספרים הסטאטיסטיים לא נשתקפה האמת במלואה. עד כמה שונה היתה ראייתם של מוסדות הסטאטיסטיקה הרשמית משל משקיפים לא-רשמיים, אנו למדים מחילוקי ההערכה של ההגירה היהודית מפולין במשך הזמן עד שנת 1937. לפי הסטאטיסטיקה הפולנית הרשמית, עזבו את פולין בשנות 1927—1937 בסך-הכל 185.800 יהודים, שהיגרו לארצות אירופה, ו-170.600 יהודים, שיצאו לארצות שמחוץ לאירופה. הסטאטיסטיקה של

משרד ההגירה "היאס" נוקבת לעומת זאת את המספר 404.000 מהגרים יהודים מפולין באותו פרק-זמן ומציגת, שמהם הגיעו 360.600 לארצות שמחוץ לאירופה. ככל שנשתדל לתקן את הסטטיסטיקה, לא תיתן לנו את אשר אנו מבקשים. היא לא תיתן לנו את הדינאמיקה של החיים הסוציאליים היהודיים, וממילא גם לא של החיים הכלכליים. קשה לדון על חייו של כלל מבלי להגדירו במספר. אך כיצד להסתייע במספר, כשהדברים אמורים, למשל, בהרכב המקצועי של יהודי פולין?

ההרכב המקצועי

אין לך אולי עוד ציבור שבו מטושטשים גבולותיו, העליון והתחתון, של המעמד הבינוני. כמות שהם מטושטשים אצל יהודי פולין. מה עשויה כאן ללמדנו איזו רובריקה סטטיסטית: "מקצוע". הקריטריון האמיתי של הזיקה למעמדות מסוימים היו אצל יהודי פולין... חיי-החברה שלהם. יש אפילו מקום לדבר על "תנודת גבולות" מיוחדת לאו דוקא בין בני מעמדות שונים אלא בעיקר בין בני סביבות ציבוריות שונות. בדרך-כלל, החלוקה המעמדית והכלכלית שוות הן, ואילו בציבור היהודי בפולין לא החלוקה הכלכלית אלא רמת-ההשכלה, חיי-החברה ואף שכונת-המגורים הם הקובעים את החלוקה הסוציאלית. לכאורה הלמה חלוקה זו את המבנה המקצועי של הציבור היהודי, אך למעשה לא התאימה למצב הכלכלי ולשיעור ההכנסות. רמת-החיים של האינטליגנציה היהודית היתה גבוהה מכפי מעמדה, של בעלי-המלאכה היהודים — נמוכה מכפי מעמדם; המסחר היהודי הזעיר התפרנס — כמות שהבריות היו אומרים דרך-צחוק — מגרענות.

הפרולטאריאציה של היהודים בערים הבינוניות והגדולות עשויה אולי להתחזר בנקל על-ידי דוגמת המקצועות החפשיים. במקום להעריך את שיעור ההכנסה של מקצועות אלו, אולי מוטב לעמוד על שיעור הנהירה של יהודים לאותם המקצועות, אף כי הכנסותיהם היו פוחתות והולכות, ככל שהפולנים היו נמנעים מלהיזקק לשירותם של יהודים. בשלוש-עשרה ווייוודיות (המרכזיות והמזרחיות) היו בשנת 1937—8.864 רופאים ובכללם 3.125 יהודים, היינו 35.2 אחוז. האחוז הגבוה ביותר של רופאים יהודים היה במחוז טארנופול—57.7 אחוז, וסטאניסלאב—57.2 אחוז. במקצוע עורכי-הדין היה אחוז היהודים בווארשא 53 אחוז, בקראקא—54, בלבוב—73 למאה. הפרולטאריאציה של מקצוע זה הגיעה עד כדי כך, שהיו מעשים ועורכי-דין עבדו במפעל מסחרי או תעשייתי בשכר חדשי, שעלה כרי מחצית המשכורת של כתבנית בינונית.

אף השוואה חיצונית של ההרכב המקצועי של הקיבוץ היהודי בפולין להרכבם של קיבוצים יהודיים בארצות אחרות מראה, שמצבם הכלכלי של יהודי פולין היה שונה מן האחרים. להלן ניתנת טבלה על ההרכב המקצועי של היהדות העולמית (בשנת 1930), וממספריה יוצא, כי אחוז העסוקים במסחר, במלאכה ותעשייה שווה כמעט, ואילו מן הטבלה שלצדה, המציגה (באחוזים) את ההרכב המקצועי של היהודים בפולין באותו פרק-זמן, יוצא שהיתה שם דיספרופורציה חותכת בין המקצועות הדורשים הכשרה כל-שהיא לבין אותם המקצועות שאינם דורשים שום הכשרה. דיספרופורציה זו מראה על התרוששותה היתירה של האוכלוסיה היהודית, שידה לא השיגה לשאת בהוצאות ההכשרה המקצועית ומשום כך נדחקה, שלא לטובתה, לאותם המקצועות שאינם דורשים כמעט הכשרה, דהיינו למסחר הזעיר.

ההרכב המקצועי

של האוכלוסיה היהודית בפולין

של היהדות העולמית

על כל מאה יהודים פעילים היו עסוקים		
9.5%	בחקלאות, גידול בהמות, משק יערות ודייג	6.100.000
31.7%	בתעשייה, מכרות ומלאכה	5.750.000
34.6%	במסחר וביטוח	960.000
2.6%	בתחבורה והובלה	665.000
4.3%	בשירותים ציבוריים ומקצועות חפשיים	325.000
4.9%	בעבודת-בית ושירותים אחרים	2.000.000
12.4%	במקצועות אחרים	15.800.000
		מסחר ואשראי
		מלאכה ותעשייה
		מקצועות חפשיים
		חקלאות
		פועלים פשוטים (מחוסרי קואליפיקציה)
		בלי מקצוע
		סך-הכל

חלקם של היהודים בענפי המשק הפולני בשנת 1931

פולין	חקלאות	תעשיה	מסחר	תחבורה	מקצועות אחרים
	100	100	100	100	100
רומים-קאטולים	63	71	37	83	77
יננים-קאטולים	15	3	1	3	5
פראוסלאווים	18	2	1	1	3
אָוואנגלים	3	3	2	1	3
יהודים	1	21	59	12	12

כבר בשנת 1921 חשבו ומצאו, כי שיעור העסוקים בחקלאות בתוך האוכלוסיה הלא-יהודית בפולין היה גדול פי שמונה משיעור העסוקים בכך באוכלוסיה היהודית, כי חלקו היחסי של מקצוע המסחר בין יהודי פולין היה גדול פי עשרים ושלושה מחלקו בין שאר האוכלוסים. המספר היחסי של העסוקים במקצועות חפשיים בקרב היהודים היה גבוה פי חמשה מאשר אצל האוכלוסיה הפולנית. כבר בשנת 1921 היה מספרם היחסי של הלא-יהודים בשירות הציבור גבוה פי שלושה מאשר אצל היהודים. הטבלה על ההרכב המקצועי של יהודי פולין בשנת 1931 מראת, שחלו בו מעתקים נוספים, המבליטים עוד יותר את הדיספרופורציה שבין המקצועות הנמצאים בידי יהודים ולא-יהודים. בסקירה קצרה זו אפשר לתאר את ההרכב המקצועי של יהודי פולין כדלקמן: נטייתם העיקרית של היהודים היא למקצועות, שאינם דורשים הכשרה ממושכת ושאינם מניחים ליטול חלק ניכר בהכנסה הציבורית של הארץ ובהכנסות הבאות מן היזמה הציבורית; למקצועות העמוסים מסיים לטובת התקציבים הציבוריים בשיעור הגבוה ביותר.

עד היכן הגיעה בפולין הצטופפות היהודים, שלרוב לא היה בידם הון-חוזר מספיק משלהם ואף הון בכלל, בענפי המסחר, מראים הנתונים משנת 1933. לפיהם היו בפיןסק, למשל, 95 אחוז מן המסחר המקומי בידי יהודים, בפרמסקא — 90 אחוז, בלוצק — 86 אחוז, בחלמא — 82, בוילנא — 75, בקרסלאב — 75, בפטרקוב — 73, בפלוצק — 62 אחוז. על מבנהו של מסחר זה מעידה העובדה, כי מכלל היהודים הפעילים במקצוע המסחר היו בערך 75 אחוז עובדים ברשות עצמם, ואילו מכלל היהודים הפעילים בתחבורה ובהובלה עבדו בערך 66 אחוז ברשות עצמם. דבר זה מעיד בראש וראשונה על שטח-פעולתם הצר מאוד של המפעלים בענף המסחר, וביותר בענף התחבורה. וכן מעיד הדבר על מידת הכשרתם המקצועית של האנשים, אשר היו אנוסים, לאחר נסיונות וכשלונות הרבה, להמשיך בקיום כלכלי עצמאי לכאורה, בתקופה אשר נחשול האינטרנציוניזם והקואופרציה עשוי היה להקיף ולצרף את העסקים, שאינם כדאים כשהם לעצמם, לארגונים בעלי כוח כלכלי חזק יותר. יהודי פולין לא נטרדו ממקצועות אלו, העצמאיים כביכול, אף על-ידי מדיניות-המסים הראדיקאלית, שהיתה מעודדת את הקואופרציות מכלן ומקפחת בלי רחמים את היזמה הפרטית, וביחוד את העמדות המסחריות הקטנות ביותר, מכאן, עצם העובדה, שהמדיניות הפיסקאלית בפולין היתה מבוססת על גביית מסים בלתי-אמצעיים, כלומר, אותו סוג המסים, המשתלם בראש וראשונה על-ידי המסחר — מניח לקבוע, בלא כל דעה-קדומה ובלא כל הפרזה, כי המבנה המקצועי של הציבור היהודי בפולין היה עומד על חיפוש הכנסות בתחום, שהכנסותיו הן הפחותות ביותר והמחויב לשלם את המסים הכבדים ביותר. שיעורם הממוצע של המסים הבלתי-אמצעיים עלה כדי 23 עד 40 אחוז מהכנסותיו של אוצר-המדינה, שיעורו הממוצע של כל המסחר הפולני בהכנסה הציבורית הפולנית היה 15—17 אחוז. אותה הדיספרופורציה עצמה, שראינו בהרכב המקצועי של יהודי פולין, מזדקרת לפנינו מיחס המספרים על הכנסותיהם של המקצועות הללו ומסיהם הבלתי-אמצעיים. אכן לא רק כובד המסים בלבד קבע את מיעוט ההכנסה של המקצועות, אשר בהם נאחזו היהודים בהמוניהם.

אינטרנציוניזם ואינטרנציוניזם-שכונני

השתלשלות התהליך, או מוטב לומר המהפכה, של מעבר ממשק העומד על התחרות חפשית למשק אינטרנציוניסטי, היתה, כאמור, במדינה הפולנית המחודשת, יותר נמרצת מאשר במדינות אחרות. ממילא סבלו ביותר מן התוצאות השליליות

של אותו תהליך או מהפכה — אותם המקצועות, שהיו קשורים קשר אורגאני בשיטת הפעולה שבדרך ההתחרות החפשית. המשבר התעשייתי והירידה הנמרצת של מחירי הסחורות, קיפחו את מעמדם של הסוחרים ודילדלו את נכסיו של המסחר היהודי. האינטרונציוניזם של המדינה הושיט עזרה במקרה זה למפעלי התעשייה, שמסיבות סוציאליות או אסטרטגיות, ראה צורך הכרחי בקיומם. הצלת התעשייה נעשתה על חשבון המסחר. התערבות המדינה הצילה את משק-האחוזות ואת המשק החקלאי הזעיר, שנשתקעו, בתקופת המחירים הגבוהים לסחורות, בחובות ולא יכלו לפרוע אותם בתקופת המחירים הירודים. את ההפרשים האלה שבין המחירים הגבוהים של מוצרים חקלאיים בעת הקוניונקטורה הכלכלית לבין המחירים הירודים של סחורות בעת המשבר הכלכלי העולמי — הטילו על אותם המקצועות, אשר בהם עבדו, לפי הנתונים הסטטיסטיים שהבאנו לעיל — היהודים, אפשר למנות את ההפרשים האלה בלא חישובים מסובכים ביותר, אף אפשר לקבוע, כמה הפסידו יהודי פולין על-ידי החוקים שנועדו להקל את עול החובות מעל החקלאות ואף מן העיריות, אך סיכומי המספרים משנים הרבה נהפכים למכשירים מסובכים, העלולים יותר להכביד מאשר להקל על ראיית המציאות. דוגמה קטנה כוחה יפה כאן כחשבונית גדולים וטבלאות ארוכות. אגב, הדוגמה שאולה מחכמים פולנים לכלכלה אגרארית, שהשתדלו להוכיח, עד כמה ירדה ההכנסה של הכפר, בגלל ירידת ערכו של המוצר החקלאי לעומת ערכה של הסחורה התעשייתית. בשנת 1928 היתה המחרשה בפולין שקולה כנגד 100 ק"ג דגן, ואילו בשנת 1934 היתה אותה מחרשה עצמה שקולה כנגד 273 ק"ג דגן. בשנת 1928 היו עשרה מטרים של בד ללכנים שקולים כנגד 53 ק"ג דגן, ב-1934 — כנגד 106 ק"ג דגן. בשנת 1928 היו עשרה ק"ג של זבל חימי (סופרפוספאט) שקולים כנגד 20 ק"ג דגן, ב-1934 — כנגד 70 ק"ג דגן. הדיספרופורציות הללו בין מחירי המוצרים החקלאיים לבין מחירי המוצרים התעשייתיים, אותם ה"מספריים של מחירים" — מדינאים כלכליים, לא רק בפולין אלא בכל אירופה ובאמריקה ובקצות עולם, התחבטו למצוא דרך לסגירתם. האינטרונציוניזם הפולני ניסה לסגור את המספריים על-ידי תחיקה, המפחיתה את התחייבויותיו של הלווה על חשבון המלוה. המלוה לכפר וגם למוסדות המוניציפאליים של העיירות הקטנות, ולעתים אף של הגדולות — היה תכופות הסוחר, על-פי רוב הסוחר היהודי.

אם נשקף על שיטת ההתערבות של המדינה מנקודת-ראות מצומצמת יותר, מבחינת האינטרס הכלכלי של מקצועות שונים בקרב הציבור, הרי עלינו לקבוע, כי האינטרונציוניזם היה לא רק תהליך חד-סוגי של מעבר ממשק פרטי למשק מכון על-ידי המדינה, אלא שימש גם בלם לאותו תהליך עצמו, על-ידי סיוע לכמה מקצועות או שכבות ציבוריות, שנפגעו ביותר מן התמורות הכלכליות. אמנם המדינה נשאה את נפשה להוסיף ולכבוש את השלטון הכלכלי, אך גם נזהרה מלעורר בקלות-דעת תסיסות סוציאליות. ברכשה אפוא קונצרנים גדולים של בתי-יציקה ומכרות, ובשלחה את ידה גם אל התעשייה הבינונית (כדאי להזכיר, שהמדינה קנתה, בין השאר, בית-חרושת למיצי פטל בויניץ) — השתדלה גם לאפשר לשכבות ציבוריות מסוימות, על-ידי מדיניות מסחרית ותחיקה פיסקאלית והפחתת חובות, להחזיק מעמד כלכלי בתקופת חילופי המשטר, התקופה שזוהתה לעתים קרובות כקוניונקטורה ירודה או משבר כלכלי. המדינה תמכה אפוא בראש וראשונה באכרים בעלי קרקע מועט. היא ניסתה לסגור את "המספריים של המחירים" בעיר ובכפר לא על-ידי העלאתם של מחירי המוצרים החקלאיים, אלא על-ידי הורדת המחירים העירוניים. כי העלאת המחירים של המוצרים החקלאיים עלולה היתה לפגוע בשכבה גדולה אחרת של הציבור — במעמד הפועל העירוני. הורדת המחירים של הסחורות התעשייתיות עשויה היתה לפגוע רק למראית-עין באינטרסים של התעשייה הגדולה. למעשה היתה התעשייה הגדולה מוגנת בשריון של הסכמי-קארטלים ויכלה תמיד לאיים בנקל על המוסדות הממשלתיים, שאם תיאלץ להוריד את המחירים של סחורותיה בשוק הפנימי, תימנע מיצוא, תפטר פועלים, כלומר, תגרום לפאסיביות של המאזן המסחרי ולהגדלת האבטלה. נוסף לכך, משוקע היה בתעשייה הגדולה הון ממשלתי. במפעלי היציקה והמכרות, למשל, עלה חלקה של המדינה כדי 60—70 אחוז. לפני שערי התעשייה הגדולה נעצר אפוא האינטרונציוניזם — הוא אמנם שלח את ידו אל זכויות הקניין, אך לא עשה כן לגבי המחירים של הסחורות, כלומר, נמנע מלהעביר את ההכנסה הציבורית של השכבה הכלכלית העשירה אל השכבות הדלות-יותר. האינטרונציוניזם של המדינה ניסה לסגור את "המספריים של המחירים" על-ידי שינוי מתאים של המחירים בתחום המסחר הזעיר, וכן על-ידי מתן מוראטוריום לבעלי-חובותיו של המסחר הזה.

המסחר היהודי הזעיר, המלאכה ומלאכת-הבית, שלושת עמודי-התווך של המשק היהודי בפולין, ניסו לבצר את מעמדם

על-ידי מוסדות אשראי משלהם, בעיקר על-ידי קופות מלווה בלא ריבית, קופות של גמילות-חסדים, היה זה נסיון ציבורי גדול של אינטרונציוניזם-שכנגד, כדי להגן על שכבות מסוימות, מפני הפגיעות ההרסניות של האינטרונציוניזם המדינתי. הצורך בהתערבות נגדית שכזאת היה דבר מובן מאליו. אמנם היו בציבור היהודי בפולין משקיפים כלכליים, שהיו סבורים, כי המימון ה"פילאנטרופי" של מפעלים כלכליים, אשר תהליך היסטורי גדול הגה אותם ממסילת ההתפתחות של המשק הלאומי, אינו אלא משגה, הפסד של ממון, וסופו — כשלון חרוץ, אם גם באיחור כל-שהוא, של אותם המפעלים והשכבות הניצולים לפי-שעה. אולם בתחום החברה הפולנית גופא היה האינטרונציוניזם של המדינה לא רק מפקיע קנינים של הפרט ומעבירם לרשות הציבור, אלא גם משתדל ליטול את העוקץ מן התהליך הזה ולסייע בידי השכבות הנפגעות ביותר להחזיק מעמד בתקופת המעבר. לגבי החברה הפולנית היה אפוא בצד האינטרונציוניזם גם אינטרונציוניזם-שכנגד, ואותו גורם עצמו ניהל ומימן את שניהם. לגבי הציבור היהודי קיימה המדינה רק אינטרונציוניזם, בלא אינטרונציוניזם-שכנגד. יוצאת מכלל זה רק תחיקת הקואופראציה, שגם יהודים יכלו ליהנות ממנה במידה מסוימת ואף נהנו, בתחום היהודי נאלצו ליטול על עצמם את תפקיד המדינה באינטרונציוניזם-שכנגד — גורמים ציבוריים. היה צורך לסייע בידי בעלי המקצועות הנפגעים, על-ידי הלוואות מתאימות, להחזיק מעמד בתקופת חילופי המשטר הכלכלי ולתפקיד זה באו בחשבון רק מוסדות האשראי. בשנת 1933 היו ליהודים בפולין 676 קופות של גמ"ח, וכן 340 קואופראטיווים אשראיים עצמאיים, שהקיפו מאה אלף סוחרים וזעירים ובעלי-מלאכה מאורגנים. כדי להעריך את פעלם של המוסדות הללו או את יעילות ההתערבות-שכנגד מצדם, עלינו לעמוד על יחסם של המרכוזים הגדולים לאשראי ממשלתי כלפיהם. ברשותה של אגודת הקואופראטיווים האשראיים היהודים היה בשנות 1930—1932 הון שיתופי בשיעור 13 וחצי מיליון זהובים. הון זה היה פעיל באמצעותן של יותר מ-500 קופות לפקדונות. כל אותן הקופות ביחד קיבלו באותו פרק-זמן מידי הבאנקים הממשלתיים בפולין אשראי מכוסה, שעלה בממוצע כדי 3—4 מיליון זהובים לשנה, שאינם אלא 3 עד 4 אחוזים מסכום המחזור השנתי של הקופות הנ"ל. לעומת זאת קיבלה אגודת הקואופראטיווים האשראיים הפולניים, שהיתה בעלת הון יסודי גדול פי אחת וחצי משל הקואופראטיווים היהודיים, וקופות לפקדונות בשליש יותר מאשר להם — אשראי שנתי גדול פי שמונה מזה שניתן לקואופראטיווים היהודיים.

על-אף מיעוט העזרה ממרכוז האינטרונציוניזם המדינתי (האינטרונציוניזם האשראי), גם באותם השטחים שבהם התאימה פעולתן של הקופות היהודיות למדיניות ה"עליונה" של הממשלה, מילאו הקופות במידה גדושה ובהיקף מרובה את תפקיד ההתערבות-הנגדית. הן הצילו מכליון גמור את בעלי היוזמה היהודית הוצירה ביותר. הן יצרו אותה שהות, שתמיד זקוקים לה בני שכבה כלכלית, הנעקרת, על-ידי תהליכים כלכליים ולא רק כלכליים (כמו במקרה זה), ממהלך הפעולה התקינה. אין להעריך את היקף פעולתן של קופות המלווה ובפרט קופות הגמ"ח אך ורק לפי המספרים היבשים של המחזור הפינאנסי. עצם ייסודה של קופת גמ"ח לסוג מסוים של מסחר זעיר ומלאכה, באיזה מקום שהוא, כבר שימש יסוד לתמיכה כלכלית באותה שכבה, על-ידי הקפה של הסוחר הסיטונאי, ובמקצת גם על-ידי אשראי של ריבית, ולו גם ריבית קצוצה. היתה רווחת הדעה, כי חלק רב מן האמצעים הכספיים, שבאו מקופות הגמ"ח זורם לאוצר-המדינה, לפרעונם של כל מיני מסים, אשר תחת עולם כרע-נפל הסוחר הוציר ובעל-המלאכה היהודי. אף-על-פי-כן, משגודע כי חנות דלה או בית-מלאכה זעיר בעיירה נידחת התחילו חוסים בצלה של קופת גמ"ח, היו מופיעים מיד אותם "חכמי-הכלכלה" הידועים, הסוכנים-הנוסעים היהודים, והיו מביאים עמם אשראי חדש של סחורה, דחייה נוספת של פרעון השטר, סיכוי להוסיף ולהחזיק מעמד עוד שלושה חדשים — וכל זאת, משום שעלתה הבטיחות על סמך העזרה הניתנת על-ידי קופת הגמ"ח.

אולם כדי שלא לשוב כל הזמן סחור-סחור למושג הכולל "דלות יהודית", שנשתכנה בין בעלי-המלאכה, בין התגרנים, ומה-גם בין מאות האלפים מחוסרי-המקצוע, נקרב ונתבונן קצת אל פרנסות ועומות אלו. ספק אם מצויה עוד ארץ בעולם, שתושביה היהודים היו מרבים לעסוק בכל מיני מלאכות כיהודי פולין. כבר במאה השמונה-עשרה התפרנס בפולין שליש של הציבור היהודי לא מן המסחר ולא מן האשראי, אלא מן המלאכה. במדינת פולין המחודשת היו היהודים בקירוב 40 אחוז מכלל בעלי-המלאכה. הפרולטאריאציה של המלאכה היהודית באה כאן לא רק מחמת התמורות הכלכליות הגדולות, שסילקו את בית-המלאכה הקטן והגבירו את הייצור החרושי הגדול, אלא גם מחמת התחיקה התעשיתית והסוציאלית, אשר לא היה בה כדי לעודד לא רק את התפתחותו של בית-המלאכה הקטן, אלא אף את עצם קיומו. ולא רק יהודים נלחמו בפולין

לזכות הקיום של בית-המלאכה הקטן; נלחמו לה גם באי-כוח המעמד הזעיר-בורגני ונציגים, שונים מבחינה מדינית, של מלאכת-הבית הכפרית. לעובדים השכירים בבתי-מלאכה שהעסיקו פחות מחמשה פועלים לא היתה, לפי התחיקה הסוציאלית הפולנית, זכות לסיוע במקרה של אבטלה. 75 אחוז מכלל היהודים שפרנסתם על המלאכה היו אפוא משוללים, באותה תקופה של משברים כלכליים גדולים ואבטלה לא רק עונתית אלא גם רבת-שנים, כל זכות לעזרה סוציאלית. מן הטבלאות הסטטיסטיות שהבאנו לעיל, מריבוי היהודים ב"מקצועות העצמאיים", יוצא ברור, כי אפילו תחיקה סוציאלית ליבראלית-ביותר לא היתה עשויה להביא תועלת ממשית להמונים היהודים. המאבקים המדיניים של מפלגות-הפועלים היהודיות בתחום התחיקה הסוציאלית, ערכם היה אפוא יותר עקרוני ועיוני מאשר מעשי.

היהודים הפעילים במקצועות הטכניים, דהיינו קודם כל במלאכה, היו יכולים להגיש את פרנסתם העצמאית כביכול ולהיות לפועלים ממש, הזכאים ליהנות ממלוא התחיקה הסוציאלית — אילו היתה להם הכשרה מקצועית-שיטתית. אולם שיעור-חלקו הממוצע של הנוער היהודי בבתי-הספר הטכניים היה רק 1.3 אחוז מכלל התלמידים. מיעוט חלקם של היהודים בבתי-הספר הטכניים הממשלתיים, הנמוכים והבינוניים, מתבאר לא רק בנטיה היהודית למקצועות החפשיים, אלא בעיקר בקשיים שהושמו על דרכו של הנוער היהודי המבקש ללמוד בבתי-ספר אלו. היהודים מייסדים אפוא בתי-ספר משלהם. בשנת 1931 קיימים בפולין 36 בתי-ספר טכניים ובתי-ספר למלאכה יהודיים. תמיכת הממשלה בבתי-ספר אלה עלובה למדי. מכלל עשרים ושבעה וחצי מיליון זהר, שהקציבה בשנת 1931 לצרכי ההכשרה המקצועית של הנוער, ניתנו לבתי-ספר המקצועיים של היהודים בסך-הכל 57.575 זהר, 0.2 אחוז מן הסכום הכללי.

עד כמה נחוץ היה לחדש את פניה של המלאכה היהודית בפולין, דבר שלא ניתן להגשימו אלא על-ידי לימוד שיטתי בבתי-ספר — מראה העובדה של ריבוי היהודים במלאכות מסורתיות מסוימות ומיעוט חלקם במלאכות חדשות או הדורשות הכשרה מקצועית מתאימה. חשבו ומצאו כי בשנת 1929 היה חלקם של היהודים במקצוע הכובענות — 97.1 אחוז מכלל בעלי-המלאכה, בשזירה 86.3 אחוז, בהתקנת בתי-שוקיים 85.1 אחוז, בצריפה — 77.8, בקרשות-ברונזה 76.4, בשפנות 73.2, בבורסקאות 73, ברצענות 72.6, בזגגות 72.2, בפחחות 69.8, במברשנות 66.4, בחייטות 64.8, בכריכה 52.4, וכדו'. האחוז הקטן ביותר של יהודים היה במלאכת הנגרות (30.8%), המסגרות (24.6%) ובמקצועות הדורשים הכשרה טכנית מובהקת, כגון חשמלאות, שרברבות וכדו'.

מלאכת-בית

בדומה למלאכה היהודית נידלדל והלך המסחר היהודי. במקצוע זה הלכו ונתמעטו הסימנים של פעולה כלכלית אמיתית ונתרבו הסימנים של דלות יתירה, המוסנית על-ידי תפקידים מסחריים לכאורה. הבאנו לעיל מספרים על שיעור-חלקם הכמותי של היהודים במסחרה של פולין. על מצבו של המסחר היהודי מלמדת העובדה, כי מכלל ארבעים אלף חנונים שידם לא השיגה בשנת 1937 לקנות את "הרשיון המסחרי" ("פאטנט") מן הדרגה הנמוכה ביותר, היו שלושים וחמשה אלף יהודים, ו"א 88 למאה. תפקיד-ביניים בין המלאכה היהודית המדולדלת לבין המסחר היהודי הזעיר, המחוסר כל הון-חוזר — מילאה בפולין מלאכת-הבית. מלאכת-הבית בחייטות, סנדלרות וקליעת-סלים היתה הרווחת ביותר בין משלחי-היד הללו, שהיו חבויים במשכנות העוני. מלאכת-הבית התרכזה במקומות מסוימים. ענף החייט מצא את מקומו בעיירה ברזין בסמוך ללודו, ובטארנא שבגליציה קראקא. היה זה אחד הענפים החשובים של יצוא בגדים מוכנים מפולין למושבות הבריטיות ולאמריקה הדרומית. גדול מכך בהרבה, ביחס לסחר-החוץ הפולני, היה שיעור היצוא של סלים מעשה-מקלע. מרכז הענף הזה היה ברוזניק שעל גדות הסאן. רמת-החיים הדלה של העובד היא שאיפשרה את יצוא תוצרת-הבית, בשני הענפים הללו, אל השווקים המרוחקים שמצבר לים. בעל-המלאכה, שהיה עמל בביתו במוצע שתיים-עשרה שעות ליום, היה משתכר 60—80 גרושים (בערך 30—40 מא"י), בעוד שפועל פשוט היה משתכר 2—2½ זהר ליום (בערך 100 מא"י). סימן מובהק לדלדולה של המלאכה היהודית בערים הגדולות בפולין, בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה, היתה ירידתו של בית-המלאכה לדרגת מלאכת-בית. כך היה לא רק בענפי החייטות והסנדלרות, שהיו נוטים למלאכת-בית גם במרכזי המלאכה הלא-יהודיים בפולין, אלא גם בענפים בני רמה מקצועית גבוהה, כגון מלאכת-המתכת (ייצור מסמרים בווארשא), ובפרט מלאכת-הדפוס.

ת ע ש י ה

בצד המוני הפרוליטאריון היהודי שעיסוקם במלאכה, מלאכת-בית ומסחר, היתה בפולין קבוצה לא-גדולה של יהודים בעלי מסחר ותעשייה, שמצבם הכלכלי היה איתן. כדי להבין את התפקיד הגדול והפרודוקטיווי, לעתים אפילו חלוצי, שמילאו המסחר היהודי והתעשייה היהודית בפולין, אין להסיח את הדעת מן העובדה, שאין זו תקופת הליבראליזם, אשר בה נודע בכלל ליוזמה הפרטית מעמד מכריע בייצור ובמחזור הסחורות. הימים הם ימי האינטרוונציוניזם המדינתי, ההולך וגובר בכל העולם ובעיקר בפולין. שיעור-חלקה של המדינה בבאנקאות ובתעשייה של פולין בתקופת השנים 1925—1939 הוא בקירוב 23 אחוזים מכלל ההון הבאנקאי, התעשייתי והמסחרי, הפעיל בתחומי המדינה. אולם אף כאן אין המספרים הסטטיסטיים כשהם לעצמם עשויים להגיד את הכל. הבאנקים הממשלתיים משפיעים על התעשייה והמסחר לא רק על-ידי השתתפותם בהון המניות, אלא גם על-ידי מתן אשראי ועל-ידי הסתעפות של "הולדינגים", ההולכת במאונך מ"באנק המשק הארצי" (Bank Gospodarstwa Krajowego), דרך קונצרנים תעשייתיים, עד לפירמות המסחריות הקשורות בהם ועד לבתי-העסק הבינוניים והקטנים בערי-השדה, התלויים בפירמות הללו. מאחר שקרוב ל-80 אחוז מכלל האוכלוסים היהודים בפולין היו עסוקים בייצור ובמסחר, נקל להבין, כי השתלטות המדינה על רבע ומעלה מן השוק הפנימי זעזעה זעזוע חזק ביותר את מבנהו הכלכלי של הציבור היהודי. בתנאים אלה מרהיבה היתה השתתפותם של היהודים בענפי-התעשייה העיקריים של המשק הפולני. אף אם לא ניקח בחשבון את השתתפותם האנונימית בתעשייה ובמסחר, נקבל את הנתונים הבאים על שיעור-חלקם האחוזי של היהודים בתעשייה הפולנית: בתעשיית הנייר 84.6 אחוז, בתעשייה הכימית 68.9 אחוז, בתעשיית המתכות העדינות 68.8 אחוז, בתעשייה הפוליגרפית 60.2, בתעשיית העור 47.4, בתעשיית המזונות 43.4, בתעשיית ההלבשה 38.8, בתעשיית המתכת (הפשוטה) 35.4 אחוז. פחותה ביותר היתה השתתפותם של היהודים בתעשיית הבנין (20.2 אחוז) ובתעשיית העץ (20.7 אחוז). אופייני הדבר, ואולי אף מעניין, מבחינת "אניסותם" של ענפים מסוימים של המשק היהודי בפולין, כי הנתונים הללו, שהבאנו לפי חקירותיהם האחרונות של אנשי-מדע פולנים*, הוכחו במידה מרובה על-ידי חוקרים גרמנים, כבר אחרי ספטמבר 1939. לפי חקירותיו של הד"ר ספלטשטיסר**, היועץ הכלכלי הגרמני שליד לשכת המסחר הגרמנית בגנראל-גוברנמאן, היה שיעור-חלקם של יהודי פולין בענפים השונים של התעשייה והמסחר הרבה יותר גדול. מובן, שהכלכלן הנאצי מונה עם היהודים גם מומרים, אך אין ספק שהוא מעלה בחשבון גם מפעלים, שבהם היתה השתתפות ההון והיוזמה היהודית מוסתרת ככל האפשר.

ט כ ס ט י ל

אין ספק שרב היה חלקם של היהודים בהתפתחותה של תעשיית הטכסטיל בפולין, ולא רק בתקופת ייסודה ברבע האחרון של המאה הקודמת, אלא גם בחידוש מתקניה בזמן האחרון. בכל הארגונים המקצועיים של תעשיית הטכסטיל הפולנית, הן הגדולה והן הבינונית והזעירה, נודעה חשיבות יתירה לפעילותם של בעלי-העסקים היהודים.

מגמות-התפתחות גדולות ביותר ניכרו בזמן האחרון ביחוד ב"מפעל הטכסטיל אינטיגון ושות'" בלודז', שהופיע בגלוי כפירמה יהודית. בראש תעשיית הטכסטיל עמדו מפעלים, שאמנם הלכה ופחתה בהם בזמן האחרון השפעת ההון היהודי, כגון: "י. ק. פוונאנסקי" ו"ינדז'נסקא מאנופאקטורה בע"מ בלודז'". לפירמה פוונאנסקי היו 126.000 נולים אמריקאניים ועוד 30.000 נולים מיוחדים מסוגים שונים, 22.000 מכונות לגלילת חוטים, 2.300 מכונות-אריגה. בשנת 1936 ייצרה הפירמה 33 וחצי מיליון מטר אריגים. סחורותיה נשלחו ליוגוסלאביה, רומניה, מצרים, הודו-ההולנדית, ארגנטינה, שוודן, אנגליה ולמושבות הצרפתיות. "ינדז'נסקא מאנופאקטורה", שהיתה בשנים האחרונות במצב של ירידה, העסיקה כ-8.000 פועל, היו לה 200.000 נולים, 43.000 מכונות לגלילת חוטים, 3.000 ומעלה מכונות-אריגה לכותנה, 240 "זאקארדים". מבין המפעלים היהודיים התבלט בזמן

* רוב הנתונים על שיעור-חלקם של היהודים בתעשייה של פולין לקוחים מן הספר: J. Ziemiński, Problem emigracji żydowskiej, Warszawa 1937. ** Splettstösser, Der deutsche Wirtschaftsraum im Osten, Berlin 1940.

האחרון "לנקו" בעיר קְּלֶסְקוֹ, שהתמחה בעיקר באריגי יוטא ופשתן ורב היה ערכו באספקה לצרכי הצבאות של היבשה. הים והאוויר. כמו כן נתבלטו מפעלי הטכסטיל "סְטְרָאדוּם" (פְּרִילִינְפֶּלְאָו) שבטשנסטוכוב, "האחים סְשֶׁשְׁבוֹבִיטְשֶׁקָא" באַנְדְּרִיכוב, ועוד. המפעל הווארשאי "קְרָא" (קְּרִילִין וְרִיכְנֶבוֹים) היה העסק הפרטי היחידי שלקח חלק ביוזמת הבאנק הממשלתי, "באנק המשק הארצי", לייסוד בית-חרושת גדול לטוויה ב"משולש הבטחון" — הלא הוא "מפעלי תעשית הפשתן", קְרוֹסְנוֹ. מעמד חשוב ביצוא האריגים היה למפעלי "וולא" בווארשא, קנינה של משפחת הִימָאן-יאָרְצֶקִי. מקום מרכזי ביצוא הפולני של תוצרת כותנה תפסו מפעלי "רוֹזֶן וְוִישְׁלִיצְקִי" בלודז', וביצוא המשי המלאכותי — בית-החרושת למשי מלאכותי בטומאשוב ומאָרְכֹוס ושות' בלודז' ("סְטְקֶטְרָא").

ע ז

אחד הענפים שמדיניות הממשלה סילקה מתוכם במידה גְּדֹלָה והולכת את בעלי-העסקים הפרטיים ובעיקר את היהודים — היתה תעשית העץ. חילופי האנשים ב"מועצה העליונה של האגודות לתעשית עץ בפולין" עשויים להורות לנו את דרך השתלטותם של המוסדות הממשלתיים, שלב-שלב, על העמדות הכלכליות של היהודים. בענף זה הגדילו בעלי-העסקים היהודים לעשות בהרחבת היצוא ושכלולו וכן גם בשיפור הארגון הפנימי של הייצור והסחר. רב היה חלקה של היוזמה היהודית במאמציהם ובהישגיהם של הארגונים השונים בתעשית העץ. למן "האיגוד של בעלי היערות", אגודות היצרנים והיצואנים שבערי-השדה ועד לארגונים של כל ענף וענף לעצמו. "אגודת יצרני הרהיטים" בקראקא, שנוסדה ונוהלה בידי בעלי-תעשייה יהודים, זכתה להישגים גדולים בתחום היצוא. "אגודת היצרנים של דיקטים (עץ לבד) ופורנְטִירִים בפולין", שמושבה היה בווארשא, וכן גם "האגודה לתעשייה הפולנית של פקקים" שקדו בעיקר על סטאנדארדיזאציה של התוצרת והגברת יצואה, שלא כארגוני התעשייה הגדולה, שהיו מוסדות בעלי אופי של קארטלים ושמטרתם היתה הגנה על האינטרסים של בעלי-העסק ביחס לצרכן המקומי. הרבה מפעלים בתעשית העץ היו קנינן של משפחות יהודיות בפולין, שעסקו בכך מדורות.

ס ו ר

אולם עוד יותר מאשר בתעשית העץ ניכרה התמעטות ההשפעה היהודית במקצוע אחר של עיבוד חמרי-גלם חקלאיים — בתעשית הסוכר. חלקם של היהודים בתעשייה זו הלך ולבש מדי חודש בחודשו צורה יותר אנונימית; ההון היהודי מיהר והעלים את יהדותו לבל ינושל לחלוטין. ההרכב האישי של "המועצה העליונה לתעשית הסוכר הפולנית בווארשא" העיד כמאה עדים על נישולו של הגורם היהודי. ומשֶׁבְּרָה פעולת המימון של תעשייה זו למוסד מיוחד לכך, "הבאנק לייצור הסוכר" בפוזנא, מיד נתמעטו ההשפעות הכלכליות של היהודים, לא רק בתעשייה גופא אלא גם במסחר, ביחוד בסחר היצוא. אף-על-פי-כן הרי זו עובדה, כי פירמות יהודיות בווארשא הן שעשו את המעשה החלוצי של הבאת הסוכר הגלמי הפולני לאנגליה, בלגיה וצרפת. כשנחתם בשנת 1937 בלונדון הסכם בין-לאומי לעניני סוכר, הוקצבה לתעשייה הפולנית מכסת יצוא בשיעור 120 אלף טון סוכר גלמי. היסוד למכסה גבוהה זו היו הישגי היצוא, שהשיגו, במשך כמה וכמה שנים של עבודה מאומצת, פירמות מסחריות גדולות של יהודים. אולם לאחר שפירמות אלו הודחו כמעט לחלוטין מתפקיד ה"תיווך המיותר", כפי שהיו אומרים אז, בשוקים המאורגנים שבחוץ-לארץ, נתברר, כי סחר-הסוכר המאורגן בצורה ביורוקראטית אינו מסוגל לספק את המכסה שהוקצבה לו בהסכם הבין-לאומי. מצבו של סחר הסוכר דומה היה למצבו של סחר היצוא הפולני של פלדה ופחם, משנמסר גם המסחר הזה לידי הביורוקראטיה של הקארטלים, הנתמכת על-ידי האינטרוונציוניזם של המדינה.

מ ת כ

במידה מסוימת היו גם המכרות ובתי-היציקה בפולין פרי יזמה יהודית, אלא שיוזמה זו היא מן המאה הקודמת ואין כאן המקום לדון עליה. אף-על-פי-כן יש לציין: מפעלי היציקה והמכרות הגדולים שבשליזיה העילית אורגנו בידי הון גרמני, אמנם בעזרתם המובהקת של מהנדסים פולנים ובעבודתם של הכורה והיוצק הפולני; בזאגלמביא היתה היוזמה בידי הון צרפתי; מקצת המפעלים, שהיו פרי יזמה מקומית והון מקומי, בידי יהודים נוסדו. כך הוקמו מפעלי סְטָאראכוביצה, שהחלו משמשים

סמוך למלחמה, מפעלי הנשק והתחמושת המרכזיים בפולין (מפעלי סטאראכוביצה נוסדו, ואף נוהלו במידה מסוימת, עד המלחמה, על-ידי משפחת נוימאן). כך נוסדו מפעלי מוֹדֶן יוב, שאס-כי מפגרים היו קצת בזמן האחרון מבחינה טכנית, הרי היו בענף המכרות והפלדה אחד הקונצרנים הפולנים המעטים בעלי ייצור מסועף, שלא היו נתונים לשום פיקוח של הולדינג זר. עד שנת 1938 היה שייך ליהודים "בית-היציקה לברזל קראקוב" שבעיר קראקא. רק באותה שנה הופסק בו הייצור מחמת מדיניות הנישול של הקארטלים, כלפי המפעלים שאינם קשורים בקונצרנים בין-לאומיים; המניות של בית-היציקה עברו מידי משפחת אָפֶשְטֵין לרשות "וספולנוטא אינטרסוב" ("שותפות האינטרסים"). קונצרן, שנלחמו בו לזכות הקנין "באנק המשק הארצי" הפולני ו"הדא-באנקים" הגרמניים. כבר בתקופת העצמאות הפולנית יצאו לחלוטין מכרות יאבודינא שבוויוודות קראקא מרשות הגוטמאנים והרוטשילדים ועברו לרשותן של שלוש העיריות: קראקא, לבוב וטארנא.

ס ח

המסחר הסיטונאי בפחם ובברזל היה תחום-פעולה גדול וענף של יהודים. הקונצרן הגדול והנתיק ביותר בפולין בענף הפחם — "רובור" בקאטוביץ — היה המשך של פירמה יהודית גדולה לסחר-פחם סיטונאי בשם "עמנואל פרידלנדר ושות'". בידי "רובור" היה הממכר היחיד של הפחם המיוצר בשורה שלמה של מכרות גדולים בשליזיה ובדוקמבורקה. חלק גדול של המניות היה קנין מנהלו הראשי של הקונצרן ומארגנה העיקרי של תעשיית הפחם בפולין, אָלֶפֶרד פאלטר, ששימש סגן-מיניסטר לכספים בממשלה הפולנית בימי גלותה בצרפת. התרחבותו של הקונצרן "רובור" היתה רב-צדדית והשפיעה השפעה מכרעת על השתלשלות היצוא של הפחם הפולני כמעט בכל תקופת העצמאות הפולנית המחודשת. "רובור" הוא בעיקר שרכש בשביל הפחם הפולני את השוקים שמצבר לים ואפילו מצבר לאוקינוס. לפירמה זו היה צי מסחרי מיוחד משלה והוא חלק גדול מצי-ההובלה הפולני בכללו; בעת המלחמה העמידה הפירמה את ספינותיה לרשות הממשלה הפולנית הגולה. כמו כן היו הרבה פירמות יהודיות גדולות למסחר סיטונאי בפחם בארץ גופא. סמוך למלחמה נעשה נסיון לארגן את אספקת פחם לשוק הפנימי בשיטה חדשה, ולעתים קרובות היו מצדיקים נסיון זה על-ידי בקורת פעולתם הכלכלית של הקונצרנים הגדולים בענף הפחם ו"רובור" בראשם. ואמנם פעולת הקונצרנים האלה לא תמיד התאימה יפה למצבה הכלכלי של הארץ. מדיניות הקונצרנים לפחם היתה בניגוד להכנסה הציבורית הממוצעת, להשתלשלות המחירים של היבול החקלאי, של מוצרי מלאכה וחרושת. אולם מדיניות זו לא היתה מיוחדת לקונצרן "רובור", כך נהג גם הקונצרן הממשלתי "פרוג'ס" והקונצרן "פולקמן", שהיה מנוהל בידי הון צרפתי. כל הטענות על המדיניות המונופוליסטית בענף הפחם, הטבעת מכרות מסוימים או השבתתם (כגון המכרה הממשלתי בג'ֶשְׁשֶׁה שבוויוודות קראקא), קיום מלאכותי של רמת-מחירים גבוהה, הופנו כולן כנגד המסחר הסיטונאי היהודי. על רקע זה נעשתה ריאורגאניזציה משונה של סחר הפחם. מבלי לשנות את עצם הכיוון של המדיניות המסחרית, מבלי להסתייע בקונצרנים של המדינה לסחר הפחם כדי לשנות את דרכי השיווק — ניסו למלא את מקום הסיטונאי היהודי המנוסה בפקיד ממשלתי מחוסר כל נסיון או בקצין לשעבר. עמדו לפתוח מחסני פחם גדולים בכפרים, כדי להקל — כפי שטענו — את שיווק הפחם בין המוני הצרכנים, עד שלא יאה עוד צורך לא רק בסיטונאי היהודי, אלא אף בקמעונאי הוציר בעיר-השדה. אולם לבסוף נתברר, במקרה זה ובמקרים רבים כיוצא בו, כי היו אלה ניסויים "רומאנטיים", לעתים קרובות בלתי-מחושבים מבחינה כלכלית ובדרך-כלל בלתי-מוצלחים מבחינה מסחרית. לאחר שנפתחו הרבה מחסני-פחם כפריים יקרים, הוברר כי התנורים בבתי האכרים אינם מקצרים פחם. נמצא, שצריכים לבנות מיליונים תנורי-פחם בבקתות אכרים, לממן את קניית הפחם לתנורים אלה וללמד את האכר להשתמש בו. וכל זאת למה? כדי למלא את מקומו של הסוחר היהודי בעל-הנסיון על-ידי ניסוי בלתי-מחושב.

ברזל

על המסחר הסיטונאי בברזל יש לומר, כי מלבד בחבל פוזנא, אורגן והועלה עד לרמה גבוהה אך ורק על-ידי הסוחרים היהודים. דחיית החובות של החקלאים והמוסדות המוניציפאליים, המדיניות של תמיכה חד-צדדית למדי בקאופראציה הכפרית מצד "הסינדיקאט של בתי-היציקה הפולנים לברזל", המדיניות המסחרית של ניסויים של כמה מן הקונצרנים בשליזיה-העילית לדלול הרבה בתי-עסק סיטונאיים של יהודים. בנסיבות אלו נפלה הפירמה הותיקה "פרינס" בווארשא, בעלת מסורת של מאה

שנה כמעט, וכן הפירמה "פרייליך וקרמל" בקראקא. בכל-זאת נתקיימו עד המלחמה בתי-עסק גדולים של יהודים, שהלכו והרחיבו את פעולתם בקנה-מידה אירופי. דרך משל: "החברה הקונטיננטאלית למסחר ותעשיה בע"מ", שנשענה על הונם של הרוטשילדים. ברשותה היה בית-החרושת הגדול ביותר של אבן-שפה בלאגניקי ובית-חרושת לסגנונות ומתקני רכבות בדונק. כיוצא בכך פירמות סיטונאיות גדולות למוצרי יציקה, כגון הפירמה גלאס וגראף. בענף המתכות העדינות-למחצה מילאה תפקיד ראשון-במעלה, בתחום האספקה לתעשיה הפרטית ולתעשיה הנשק, הפירמה אברהם גפנר בווארשא. בעיבוד המתכת תפסו היהודים מקום מכובד. כמעט כל בתי-החרושת לפלל ולמסמרים בפולין — מלבד החברה הצרפתית בראדוקסק והבלגית בווארשא — היו בידי בעלי-תעשיה יהודים. כשהוגבל במידה מסוימת, בהשפעת ההון הצרפתי-הבלגי, יצוא התייל והמסמרים מפולין, לטובת התעשיות המטאלורגיות הגדולות, שנמנו עם הקארטל "איקו" בבריסל, פתחו בעלי-החרושת היהודים, בעיקר מזאגלמביא-של-דומברובה, בפעולת יצוא חלוצית על דעת עצמם והצליחו — תוך התמודדות עם יריב שכוהו גדול מכוחם, הקארטל הבין-לאומי לתייל — לרכוש בשביל פולין את שוקי המזרח התיכון ואמריקה הדרומית. מכלל היצוא הפולני של מוצרי מתכת היה חלק זה אחד המשתלמים ביותר במובן הציבורי-כלכלי, באקטיב של המאזן המסחרי הפולני. כיוצא בכך בענף הקרוב לזה — ייצור הברגים והמסמרות (ניטים), תעשיית הברגים והמסמרות במחוז קליסק-ביאלא הוקמה ושוכללה, רובה ככולה, על-ידי אנשי-תעשיה יהודים. תעשיה זו הצליחה בשנים האחרונות שלפני המלחמה לצאת למרחב ולכבוש שווקים בחו"ל, אף סיעה בשוק הפנימי להעלאת הייצור של מכונות ונשק.

חרסינה, לבנים, בשר מעושן ועוד

מן הנמנע למנות אחד-אחד את כל ענפי המסחר והתעשיה בפולין, שהיהודים נתנו להם יזמה ותנופה, העלו בהם את רמת הייצור ופיתחו את חילוף-הסחורות. לפיכך לא הבאנו כאן אלא דוגמאות למופת. יש להזכיר עוד כמה ענפים של התעשיה הפולנית החדשה וסחר-היצוא הפולני החדש, ולו רק משום ששונאי ישראל היו מטיחים כנגד עצם יצירתם של ענפי המשק הללו בידי היהודים. אחד הענפים האלה היתה תעשיית החרסינה. בית-החרושת הגדול למוצרי פאיאנס בסקאווינא הסמוכה לקראקא (בעליו היו משפחות פרינקל, אהרנסקי ופרץ) היה הראשון בפולין לייצור חמרים עומדים-בפני-אש לצרכי ריצוף של תנורי-היתוך גבוהים. גם בית-החרושת ללבני "שאמוט" (לבנים עומדים-בפני-אש בשביל תנורי-היתוך), שנבנה אחר-כך בפולין (הפירמה "קסלא") בקשאנוב, נוסד בידי יהודים והיה קנינם המשותף של יהודים (משפחת באווארצק). אביזרים סאניטאריים עשויים פאיאנס ייצרו בית-החרושת "יוזפוב" בקשלאדו הסמוכה לסוסנוביץ (קנין משפחת גוריקסקי) ובית-חרושת של רוטקרג בראדום. ייצור האביזרים הסאניטאריים מפאיאנס היה משוכלל בפולין עד כדי כך, שתוצרת זו הצליחה, בזמן האחרון שלפני המלחמה, להתחרות בתוצרת הגרמנית בכל שוקי חו"ל, ובשוק הפנימי הפחיתה את הוצאות הבנייה של בתי-מגורים.

במידה יתירה נתבלטה יזמת בעלי-התעשיה היהודים שבפולין בארגונו של ענף חדש לחלוטין של תעשיה חקלאית והוא תעשיית הקקונים (קתלי-חזיר מעושנים). בספר "תחום-המחיה הגרמני במזרח", שכבר נזכר לעיל, בא המחבר הגרמני בטענות על היהודים, על שפיתחו בפולין תעשיה זו, המתחרה בתעשיה הגרמנית. המחבר כותב בספרו, שהופיע כבר בפולין הכבושה (בשנת 1940), בעמ' 40: "למשנת 1930 נוצרה בפולין, בעזרת הון יהודי מחו"ל, תעשיה חדשה, שנועדה לעבד בשר רק בשביל שוקי חו"ל". ואמנם נוצרה תעשיית הקקונים הפולנית על-ידי יהודים, והתוצרת נשלחה בעיקר לאנגליה ולאמריקה הצפונית. שווי של יצוא הקקונים מפולין עלה כדי 48 מיליון זהר ונוסף לכך יצוא של בשר-חזיר מעושן בשיעור חמישים מיליונים. (המספרים לפי המאזן המסחרי הפולני משנת 1938). על שיעור-חלקם של היהודים בייצור וביצוא של קקונים תעיד העובדה, כי בית-חרושת אחד בלבד, "אכספורט-בוקן" בנאקלו (בעליו היה אוסקאר רובינסון), ביצע יצוא שנתי בשיעור שלוששים מיליונים זהר. לאחר כיבושה של פולין התברר, כי בתי-עסק לא-יהודיים שהיו מרבים בבקורת על חלקם של היהודים בתעשיה זו, כגון הפירמה "קאיר" בגרודן-יוזף — לא היו אלא סוכנויות גרמניות, שתפקידן היה להכשיל את התעשיה הפולנית. (הפירמה "סאיר" נתגלתה כסוכנות של הפירמה "מלר ושות'" בברלין). התפתחותה של תעשיית הקקונים היתה נמרצת כל-כך, עד שלפי החוזה המסחרי האחרון בין אנגליה ופולין הוקצבו ליצרנים הפולנים כ-10 אחוז מכלל היבוא השנתי של קקונים לבריטאניה-הגדולה.

יצירת ענפית-עשיה, שהיו מיועדים בעיקר ליצוא אל מצבר לים, סייעה להתפתחותו של הנמל הפולני היחיד — גִּדְיִינְה. חלקם של הסוחרים ובעלי-התעשיה היהודים בגידולו ראוי לתשומת-לב מיוחדת. בעלי-תעשיה יהודים בנו בגדיניה את הטחנות הראשונות בפולין לייצור שמן-צמחים. מקלפות גדולות של אורז (משפחת ואסֶרְבֶּרְגֶּר), בתי-ייבוש ובתי-הבשלה של פירות דרומיים.

מאחר שלעתים קרובות היו מטיחים כלפי המסחר היהודי — אולי מצד חוגים שלא היו בלתי נוגעים בדבר — כי הוא הפיק את הכנסותיו על חשבון שאר כל חלקי הציבור, מן הראוי לציין, דרך-כלל לפחות, כי מסחרם של יהודי פולין היה המנוף העיקרי להתפשטות הסחורה הפולנית בחו"ל. כבר עמדנו לעיל על כמה וכמה ענפי-ייצור שונים בפולין, אשר בהם נודע ליזמה היהודית תפקיד מכריע. לשם השלמת התמונה ומבלי למצות כל-עיקר את הנושא, יש להוסיף: במשך שנים היה היצוא של עפרות-האבץ בידי כמה בתי-עסק של יהודים והדברים הגיעו לידי כך, שבכל הסטאטיסטיקות העולמיות נערך שיעור-חלקה של תעשיית האבץ הפולנית בעשרה למאה מכלל המסחר העולמי. הייצור הפולני המועט של נפט (שלא עלה על חצי מיליון טון נפט גלמי לשנה) איפשר בכל-זאת, בזכות כושר-היזמה של התעשיה וכושר-ההתפשטות של המסחר, לרכוש לפולין השתתפות של תשעה וחצי אחוזים בסינדיקאט הבין-לאומי לפאראפיין. יצוא הפאראפיין הפולני היה, ממחצית המאה הקודמת, בידי יהודי גאליציה.

התמורות במבנה הכלכלה הפולנית, ובעיקר גידול האינטרנציוניזם של המדינה, כמבואר לעיל — גרמו לכך, כי העמדות שנכבשו בידי יוזמים פרטיים והדרכים שנסללו בידיהם, הן בתחום היבוא והן בתחום היצוא, עברו מרשותם לרשות מוסדות ציבוריים שנוצרו לשם כך, או לקארטלים נתמכים על-ידי השלטונות. עמדנו לעיל, בין השאר, על גורלו של סחר-היצוא הפולני של סוכר ועצים. אמנם עד המלחמה הוסיפו בעלי-יצוא פרטיים גדולים להחזיק מעמד בסחר העצים, מה שאין כן בענף הסוכר. בסילוקם של בעלי-היצוא הפרטיים של עצים התחילה דרך-שיטה חברת "פאג'יד" (Polska Agiencja Drzewna—"Pagied"), שהוקמה על-ידי שלטונות המדינה. בעלי-היצוא של מוצרי יציקה לא נדחו עוד בהדרגה, אלא נשולו לחלוטין בבת-אחת על-ידי הפירמה "אכספורט פולני של ברזל" בקאטוביץ. שלא רק נסתייעה מן הממשלה, אלא אף פעלה לפי זכויות של מונופולין. פירמה זו היתה קנינה של "שותפות האינטרסים למכרות ובתי-יציקה", שעברה לרשות המדינה. יבוא גרוטאות של ברזל, שהיה מבוצע במשך עשרות בשנים, בשווקים הבין-לאומיים לגרוטאות, על-ידי סוחרים יהודיים מואגלמביא השליזית והדומברובית ומווארשא — עבר בשנים האחרונות לימרכו הקנייה של גרוטאות, על יסודות של מונופולין.

עמדות כלכליות יהודיות בפולין עברו ובטלו, אם מחמת התמורות הארגוניות-הציבוריות ואם מחמת הפקעתן, הבלתי-מוצדקת מבחינה ציבורית, מידי בעליהן ומסירתן ללא-יהודים. התמורה המהפכנית הגדולה במשק הפולני, שהובילה מייצור אינדיוידואלי מפורד לייצור פחות או יותר מתוכן, קואופראטיווי, נשען על האינטרנציוניזם של המדינה, היתה הגורם המכריע בירידתו של המסחר היהודי המדולדל והמלאכה היהודית המדולדלת. נישולו של הגורם הכלכלי-היהודי בתחומי היזמה התעשייתית והמסחרית הגבוהה-יותר, כלומר בענפי-התעשיה החדשים ובענפי סחר-היצוא החלוצי, הסתבר פחות בטעמים או בייקטיוויים של תמורות ציבוריות-ארגוניות, ויותר — בטעמים מדיניים. נישול הגורם הזה נעשה כאן לעתים קרובות לרעתו של המשק הלאומי הפולני. הדבר גלוי לעין ביחוד בסחר-היצוא. ידועים ההפסדים המרובים, מחמת הפקעתן של עמדות כלכליות מידי בעלי-מקצוע מומחים ומסירתן לרשות מוסדות ביורוקראטיים. צירוף של שתי הסיבות לנישולו של הגורם היהודי מן המשק הפולני, היינו זרם התמורות הציבוריות-הארגוניות הבא מבפנים והכיוון המדיני הבא מן החוץ, היתה מדיניות האשראי הפולנית, שנתבארה בקצרה לעיל. היתה זו מדיניות של חלוקת אשראי לשם מטרות מוגדרות ולעסקים מסוימים — לא דוקא מבחינת הצורך הכלכלי, אלא בעיקר מטעמים מדיניים. היתה זו מדיניות של מתן אשראי לא על יסוד הרנטאביליות של ההון, אלא בעיקר לשם מטרות סוציאליות ומדיניות מסוימות. מדיניות כזאת של מתן אשראי היא בעלת חשיבות מכרעת לגבי הצורות של חיי המשק הציבורי. אין ספק, כי לעתים קרובות זקוק היה המשק הפולני למדיניות-אשראי שכזאת ואף היו לה לעתים קרובות תוצאות חיוביות. אולם כשמדיניות זו היתה מכוונת לא בהתאם לצרכי הכלליים של המשק הארצי, אלא לפי בחינת לאומיות או דתיות — היו תוצאותיה לעתים קרובות שליליות. היא חילקה את המשק האחד לתחומים בלתי-שווים, תחום הנהנה מזכויות-יתר מצד מדיניות האשראי והמדיניות הפיסקאלית ותחום מקביל שאינו נהנה מכל אותן הזכויות, או אף מתקפה על-ידי גזירות ונגישות. אותה מדיניות של אשראי גרמה קודם כד

לביטולה של הבאנקאות היהודית. בשנת 1939 היו קיימים למעשה בגלוי רק שני באנקים יהודיים גדולים בפולין — הבאנק של משפחת שרשקסקי בווארשא ובאנק הולצר בקראקא. ל"באנק המערבי" בווארשא ול"באנק המסחרי הבין-לאומי" בקאטוביץ לא היה קשר אמין לעסקיהם של היהודים בפולין, אם כי מקצת מניותיהם היו בידי יהודים. ממילא נתגלגל הדיסקונט של אשראי קצר-מועד בשביל עסקיהם של יהודים למבוי של הנשך. העסקים של היהודים לא זו בלבד שלא נהנו בשיעור מתאים מן האשראי הנוח של הממשלה, אלא אף נשאו בעול של אשראי נושך. הבאנקים היהודים חדלו מלהיות נושא של יומה להקמת עסקים חדשים במסחר ובתעשייה ונהפכו בהדרגה לקופות, אשר בהן הופקדו הנדונות הפוחתות והולכות של בנות ישראל שהגיעו לפרקן.

אולם מי ראה את התמורות הגדולות הללו בחיי הכלכלה של יהודי פולין, לפרטיהן ובכללן? מי הכיר את המשק היהודי בפולין? כלום הכירו אותו אנשי-המעשה היהודים בתחום הכלכלה, שהיו תוקעים עצמם לסעיפי סעיפים של תקנות פיסקאליות או אפילו לפרטי התעריפים של המכס, ולעתים קרובות לא היו מבחינים בראשי-הקוים של התמורה הסוציאלית? כלום הכירו את המשק היהודי חכמי-הכלכלה והפובליציסטים הכלכליים היהודים, שהיו מנסים בדרך-כלל לבנות מיתרסים במשעולים המובילים אל הליבראליזם של המאה התשע-עשרה, בשעה שהאינטרנציוניזם של המדינה כבר פלש בדרך-המלך והתפשט על פני ערים ועיירות ואפילו בכפרים נידחים? כלום הכירו את המשק היהודי המדינאים השוביניסטיים של המפלגות הפולניות הימניות, שהיו סולדים מן השלטים של בתי-המסחר היהודים, ויוצאים מכליהם למראה כתובות-האור הרב-גוניות של בתי-הקולנוע היהודיים בקרני הרחובות שבווארשא? מי מכל אלה הציץ לתוך מרתפו של בעל-המלאכה היהודי וניסה לסכם את שיעור-חלקו בייצור וביצוא של פולין? מי מכל אלה העריך הערכה אובייקטיבית את "הונו" של הסוחר היהודי הדל והמדולדל, שמילא את התפקיד החשוב של מתווך בין התעשייה והחקלאות בארץ בעלת מיליונים של אוכלוסים, בעוד שהוא עצמו היה חסר לא-אחת כמה פרוטות לבול-הכנסה, כדי לערער על שיעור המס שהוטל עליו? יתכן, כי המשקיפים היחידים, שעינם ראתה את מרתפי המלאכה היהודית, את התנונות של המסחר-הזעיר היהודי, את נפתוליהם ואת "אניסותם" של התעשייה והמסחר היהודיים — היו אותם הסוכנים המסחרים היהודים, אותם ה"בִּיזְנֵסְמָנִים", שהיו בעיני הבריות למשל ולשנינה, אך רפורטרים אלה של המשק היהודי בפולין, הרי מעולם לא היתה להם האפשרות לפרסם את הרפורטאזות שלהם... המשק היהודי בפולין בין שתי המלחמות לא זכה לחכמי-הכלכלה שיחקרו אותו, אף לא לסופר שיתאר אותו, הוא לא זכה אף למנדלי-מוכר-ספרים שלו.